

Şart Cümlelerinde Noktalama Tutarsızlığı

Prof. Dr. Hamza ZÜLFİKAR

Okuduğum her kitap, dergi ve gazetede dikkatimi çeken farklı yazımlar, noktalamalar, aradan bunca yıl geçmesine rağmen dilde bir düzen kurulamamasının kanıtıdır. Tutarsız yazımların, keyfi noktalamaların örneklerine, yazarların, öğretim üyelerinin, kısaca aydınların eserlerinde görmek mümkündür. Eli kalem tutan herkesten sanatlı bir yazı yazmasını bekleyemeyiz. Her aydından beklentimiz ise eserlerini, makalelerini, her türlü yazılarını dil bilgisi kurallarına, noktalamalara, yazım kurallarına uygun yazmaları, bunun için de Türk Dil Kurumunun *Yazım Kılavuzu*'nu (2012) kaynak olarak almalarıdır. Yazım ve noktalamada birlik, ancak bir kaynakta birleşmekle sağlanır.

Noktalamada tutarsızlığın örneklerinden biri şart cümleleriyle ilgilidir. Şart cümlelerinde *-sa (-se)* ekinden sonra virgül konmalı mı konmamalı mı? Yalnızca bu sorun bu ayki yazımızın tamamını kapsayacak genişliktedir.

Şart cümleleri bir terazinin gözleri gibi iki grup kelimedenden oluşur. *Bizi arabana bindirirsen sana yol gösteririz* (Kemal Tahir Demir, *Göl İhsanları*). Örnek cümlede görüldüğü gibi eskiden *-sa (-se)* ekiyle bitmiş olan *Bizi arabana bindirirsen* bölümüne “şart,” ondan sonraki bölüme “ceza” denirdi. Şimdi şartlı bölümü yan cümle, sonraki bölümü bütünleyici (mütemmim) cümle diye adlandırabiliriz. Ancak hemen belirtmem gerekir ki yan cümle diye adlandırılan *sa (-se) (<i-se)* ile kurulu bölüm aslında zarf tümleci niteliğindedir. Üzerinde durmak istediğimiz sorun, bu iki bölüm arasına virgül koymanın gerekli olup olmamasıdır. Kemal Tahir, bu cümlesinde araya virgül koymamıştır.

Yeni harflerle yazılan ilk dil bilgisi kitaplarından Tahsin Banguoğlu'nun *Anahatlarile Türk Grameri* adlı eserinde şart cümlesiyle ilgili verdiği örnek cümlelerin hiçbirinde araya virgül konmamıştır. Bir cümlesini örnek olarak alalım:

Yoğurdunuz tazeysen bana bir kilo verin. (84. s.)

Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* (TDK, son baskı: 2011) adlı eserinde de bu tutumunu sürdürmüş, şart cümlesinde *-sa (-se)*'den sonra virgül koymamıştır (549. s.).

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk dil bilgisi kitaplarından biri de Ahmet Cevat Emre'nin *Türk Dil Bilgisi* (TDK, 1945) adlı eseridir. Bu kaynakta da şart bildiren *-sa*

(-se)'den sonra virgül konmamış. Bir cümle de onun eserinden alalım:

Her çocuk kardeşin gibi yaramaz olursa evde kimsenin rahatı kalmaz. (540. s.)

Muharrem Ergin'in 1958 yılında yayımladığı *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde, "Şartlı birleşik cümle" (361. s.) başlığı altında verdiği *Hava güzel olursa biz yarın gezmeye gideceğiz* örnek cümlede virgüle gerek görülmemiş. (361. s.)

Görüldüğü gibi 1950'li yılları içine alan bir döneme kadar alanın bilim adamları "şart cümlelerinde -sa (-se)'den sonra virgül koymamışlardır. 1970'li yıllara gelince bunun tersi bir işlemlerle karşılaşmaktayız.

Hocam Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Sözdizimi* (TDK: 1972) adlı kitabında "Koşullu Yantümce" başlığı altında -sa (-se) ekiyle ilgili bilgilere kanıt olarak çeşitli örnek cümleler veriyor. *Gençlikte çalışılırsa, yaşlılıkta rahat edilir. Hava güzel olsaydı, gezmeye gidilirdi* (149. s.). Biçimindeki cümlelerde *çalışılırsa, olsaydı* sözlerinden sonra virgül konmuştur. Örnekler arasında *Ne ekersen onu biçersin* cümlesi de var. Bu cümlede virgüle gerek görülmemiş.

Yukarıda sıraladığım kaynaklarda verilen örnekler yazarlarının ürettiği cümlelerdir. Eserlerde geçen örnekler bir yazardan alınmış cümleler değildir. Bu tutum 1980'li yıllardan sonra değişmiş, kaynak niteliğindeki bu tür eserlerde örnekler üslup sahibi, tanınmış yazarların eserlerinden seçilerek alınmıştır. Bunun için Neşe Atabay, Sevgi Özel, Ayfer Çam'ın hazırladığı *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi* (TDK, 1981) adlı yayın ile Zeynep Korkmaz'ın *Türkiye Türkçesi Grameri* (Şekil Bilgisi) (TDK: 2003) adlı eserini örnek olarak verebiliriz.

1970'li yıllarda -sa (-se)'den sonra virgül konulmasını Neşe Atabay, Sevgi Özel, Ayfer Çam'ın hazırladığı *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi* adlı eserde görmekteyiz (TDK: 1981). Bir iki örnek de bu eserden verelim:

Kuytu bir taşra lisesinde olsa, ok gibi yerinden fırlar, kendisiyle dalga geçmeye kalkanı bulur... (95. s.)

Şurada birisi çıksa da, gel seni köyüne götürüyem dese, koşa koşa giderim, hiç durmam (95. s.).

Bir başka kaynak eser daha ele alalım. Rasim Şimşek, *Örneklerle Türkçe Sözdizimi* (Trabzon, 1987). Kitabın ilgili bölümünde (449. s.) yalnızca iki örnek cümle verilmiş. Eserde geçen *Toprak eğer uğruna ölen varsa vatandır.* (Midhat Cemal Kuntay) cümlesinde *varsa* sözünden sonra virgül konmamış. *Eğer Kâmil yardım etmemiş olsa, katırdan bile inemeyecekti.* (Halide Edip Adıvar) cümlesinde ise *Eğer Kâmil yardım etmemiş olsa* sözünden sonra virgül konmuş.

Görüldüğü gibi 1970'li yıllarda -sa (-se)'den sonra yayımlanan eserlerde virgül

konulmaya başlanmıştır. Bu durum o yıllardaki Türk Dil Kurumunun yayınlarına bağlı kalınmakla açıklanabilir. Bu durumu çeşitli hikâye, roman yayınlarında da görmekteyiz.

“Şart cümlelerinde *-sa (-se)* ekinden sonra virgül konmalı mı konmamalı mı?” konusu, 2005 yılında gündeme gelmiş ve o yıl Türk Dil Kurumunca yayımlanan *Yazım Kılavuzu*’nda mesele şu uyarıyla açıklanmıştır:

“Uyarı: Şart ekinden sonra virgül konmaz.” (36. s.)

Bu tutum 2012 yılında Türk Dil Kurumunca yayımlanan *Yazım Kılavuzu*’nda da aynen tekrar edilmiştir.

“Şart cümlesinde *-sa (-se)* ekinden sonra virgül konmalı mı konmamalı?” sorusu bu araştırmayı gerektirmiştir. Çünkü *-sa (-se)*, şart cümlesinde yalnızca fiile getirilen şart bildiren bir ek olmayıp ekin bütün kullanımları göz önüne alınarak soruya cevap aradığımızda *-sa (-se)* ile kurulu yapıları üç ana başlıkta toplayabiliriz. Beş zaman eki üzerine gelen şart ekiyle kurulmuş cümleler. Doğrudan fiil köküne gelen *-sa (-se)* dilek ekiyle kurulmuş cümleler. *-sa (-se)* ekiyle kalıplaşmış sözler. Virgülün kullanımını bu başlıklar altında incelemek gerekmiştir.

I. Beş zaman eki üzerine gelen *-sa (-se)* ile kurulmuş cümleler

1. Şart cümleleri yapan *-sa (-se)* Türkçede beş zaman eki üzerine gelir. *Biliyorsa* şimdiki zaman, *bilirse* geniş zaman, *bilecekse* gelecek zaman, *bildiyse* belirli geçmiş zaman, *bilmişse* belirsiz geçmiş zaman.

Şart cümleleri yapan *-sa (-se)* yalnız üçüncü teklik şahıslarda değil öteki şahıslarda da kullanılır.

Bunlara geniş zaman ekiyle ilgili bir iki örnek vermekle yetinelim:

Bir acıklı hâldir ki anlatsam akşam olur (Y. Bülent Bakiler, *Türkistan Türkistan*, 125. s.), *Tren işlerse arabaya iş kalmaz mı?* (Kemal Tahir Demir, *Göl İnsanları*, “Arabacı” hikâyesinden)

2. Bunların dışında bu ek, bir de *bilmeliyse* örneğinde olduğu gibi gereklik kipinde kullanılır.

II. *-sa (-se)* ekiyle kalıplaşmış biçimler

-sa (-se) ekiyle kalıplaşmış kelimeler aşağıdadır. *Türkçe Sözlük*’ten taradığım örnekler dışında sözlüklere girmemiş *-sa (-se)* ekiyle kalıplaşmış kelimeler de bulunmaktadır.

A. *Türkçe Sözlük*’te bulunan örnekler:

her nasılsa Nedense.

her nedense Nedense.

her neyse 1. Ne olursa olsun, ne kadar ise, tutarı ne ise. 2. konuyu kapatalım, olan olmuş uzatmayalım.

hiç değilse 1. Önemli olmasa bile, başka bir şey olmasa bile. 2. En azından. (hiç maddesi içinde)

meğerse Meğer.

nasılsa Herhangi bir sebeple veya bilinmeyen bir sebeple.

nedense Bilinmeyen, belli olmayan bir sebep dolayısıyla, her nasılsa, her ne hikmetse, her nedense.

neredeyse 1. Hemen hemen 2. Kısa bir süre içinde.

neyse “Önemi yok, olan oldu” anlamında kullanılan bir söz. 2. “Çok şükür, bereket versin” anlamında kullanılan bir söz. 3. zf. “Konuyu kapatalım, uzatmayalım, her ne ise “ anlamında kullanılan bir söz.

olsa olsa 1. Son ihtimal olarak, nihayet. 2. Ancak.

oysa bağ. Aralarında karşıtlık, aykırılık bulunan iki cümleyi “tersine olarak aksine” anlamında birbirine bağlayan bir söz, oysaki, hâlbuki.

oysaki bağ. Oysa, (-ki ekiyle kalıplaşmış)

öyleyse O hâlde.

yoksa “1. Aksi takdirde” anlamında kullanılan bir söz. 2. Sayılan ihtimallerin dışında bir ihtimali bildirmek için kullanılan bir söz. 3. Endişe, merak, umut gibi duyguları güçlü bir biçimde anlatmak için kullanılan bir söz.

Yukarıdaki örnekler, *-sa (-se)* şart ekiyle kurulmuş şartlı cümlelerdeki yapılardan farklıdır. *Ne var çavuş ağa, yoksa birisine sevdalı mısın?* (Kemal Tahir Demir, *Göl İnsanları*, “Arabacı” hikâyesinden) Bu cümledeki *yoksa* ile aşağıdaki cümlelerdeki *yoksa* farklıdır. *Ne var çavuş ağa, yoksa birisine sevdalı mısın?* cümlesindeki *yoksa* şart ekiyle kalıplaşmış “Sayılan ihtimallerin dışında bir ihtimali bildirmek için kullanılan bir söz” anlamındadır.

Bir kelimenin Türkçe karşılığı yoksa, konuşma diline geçmiş ve benimsenebilecek bir karşılığı öne sürülmiyorsa onu Türkçeleşmiş sayıyorduk. (Falih Rıfkı Atay, *Türk Dili İçin III*, 14.s.)

Bu örnekler arasında ikilemeli kullanılanlar da vardır:

Olsa olsa sanat enstitüsü mezunudur. (Haldun Taner, “Şişhaneye Yağmur Yağırıyordu” adlı hikâyesinden) *Olsa olsa senin fasaryalığın küçük harfle yazılır, benimki belki büyük harfle.* (Haldun Taner, “Şişhaneye Yağmur Yağırıyordu” adlı hikâyesinden)

Yukarıda sıralanan *-sa (-se)* şart ekiyle kalıplaşmış örneklerin bir başka özelliği cümlede birer zarf olarak kullanılmalarıdır. *Türkçe Sözlük*'te bunların zarf olduğu belirtilmesi gerekir.

B. *Türkçe Sözlük*'te bulunmayan örnekler:

Türkçede *-sa (-se)* ekiyle kurulmuş daha çok zarf yapan başka kelimeler de var. Taramalarla başka örnekler elde edilmiştir. Bunlar *Türkçe Sözlük*'te bulunmamaktadır. Örnek olarak *Türkçe Sözlük*'ün tanımları arasında geçen **ne hikmetse**, **her nasılsa**, madde başı yapılarak tanımlanması gerekir.

-sa (-se) ekiyle kalıplaşmış öteki örnekler şunlardır:

a. **Gerekirse, her ne hikmetse, her ne ise, hiç olmazsa, hiç yoksa, ne de olsa, mümkünse, ne varsa** vb. Bunlar şart cümlesinin bir parçası olmayıp cümlede zarf görevinde kullanılan kalıplaşmış şekillerdir.

b. Bunların dışında **nasıl karşılanacaksa karşılansın! Hangi vasıtayla gelecekse gelsin! Her ne pahasına olursa olsun!** biçiminde kalıplaşmış hazır cümleler olarak dilde yaşayan başka örnekler de vardır. *-sa (-se)* ile biten bu yapılarda ikinci bütünleyici bölüm emir kipiyle bitmektedir.

Başlangıçta ne yapmış, hangi yanlışa sapsın olursa olsun, bir gün, eski Şark bilhassa Türk dervişleri gibi büyük hakikate ulaşabilir (N. Sami Banarlı, *Türkçenin Sırları*, 243. s.)

c. Şart ekiyle kullanılmış yapılardan bir bölümü ise kesik cümle niteliğindedir. Şart cümlesinden sonra bütünleyici bölüm kullanılmıyor, **Nasıl olmuşa! Nasıl isterse!** örneklerinde olduğu gibi bütünleyici cümle söylenmiyor, yazılmıyor, dinleyenin okuyucunun anlayışına bırakılıyor. Bunun gibi **Allah kismet ederse!** biçiminde başka örnekler de var.

Allah izin verirse bir gün o tarafa da yolumuz düşer (Kemal Tahir Demir, *Göl İnsanları*, "Arabacı" hikâyesinden)

ç. Kalıplaşmış bir anlatım da **-e kalsa**'dır.

Ağasına kalsa beygirleri de kaptıracaktı. (Kemal Tahir Demir, *Göl İnsanları*, Arabacı hikâyesinden) *Fasarya ne diyecek, ona kalsa gemiden bir yere ayrılmaz ...* (Haldun Taner, "Şişhaneye Yağmur Yağıyordu" adlı hikâyesinden)

II. Dilek kavramı taşıyanlar

Şekil olarak *-sa (-se)* eki, dilek kipinin de ekidir. Bu tür yapılanda bir beklenti, bir istek, bir temenni kavramı da bulunmaktadır.

Bizim köye gelsen aradığımı mutlaka bulurdun (Kemal Tahir Demir, *Göl İnsanları*, "Arabacı" hikâyesinden)

Yukarıda örneklerini verdiğimiz **Nasıl isterse! Allah kismet ederse!** biçimindeki

kullanımlar birer cümledir. Aslında bunlarda da kastedilen anlam tamamlanmamıştır. Cümlenin devamı saklı tutulmuştur.

Dilek kipi yapısında olanlar da üç teklik ve üç çokluk ifade eden şahıslarla kullanılır:

Hani her gün dört matınada konuşsam, onbeş günde bana ellibin lira civarında para ödeyeceklerdi (Y. Bülent Bakiler, *Türkistan Türkistan*, 96. s.) (Cümlenin yazımı korunmuştur.)

Şimdi dikkat edersek, açıkça görürüz ki elimizden gelenler hep bunlardır (N. Sami Banarlı, *Türkçenin Sırları*, 237. s.)

Lakin şimdi çiftine iki yüz lira verseler satmam. (Kemal Tahir Demir, *Göl İnsanları*, “Arabacı” hikâyesinden)

Şart cümlesi yapısında olan örneklerin bazılarında *-sa (-se)* şart ekinde sonra ayrı yazdığımız *da (de)* sözü, ifadenin pekiştirilmesi amacıyla kullanılmaktadır.

Kendini beğendirmek gayretiyle, lüzumsuz fauller yapmasa da mevkiinden ve değerinden emin öbür oyuncular gibi uslu akıllı oynayabilse, pek âlâ takıma yararlı bir elaman olabilir. (Haldun Taner, “Fasarya” adlı hikâyesinden.)

Şartlı yan cümlenin tekrar edildiği hâllerde araya virgül koymaya gerek vardır:

Eğer bu söylediğimiz sahalarda bir yanlışlık yapılmıyorsa, bugün istesek de varamayacağımız bir netice olurdu (N. Sami Banarlı *Türkçenin Sırları*, 236. s.)

Benzer şartlı bölümler cümlede tekrar edilmedikçe, ilki ötekisinin sonucu olarak birlikte kullanılan şart cümlelerinde bütünleyici bölüm virgülle ayrılmamalıdır. Bu yargı dilek kavramı taşıyanlar için de geçerlidir. Türk Dil Kurumunca yayımlanan 2005 ve 2012 tarihli *Yazım Kılavuzu*’ndaki “Şart ekinde sonra virgül konmaz” diye geçen uyarıyı böyle anlamalıyız.

Yukarıda verdiğimiz **Her ne pahasına olursa olsun!** biçimindeki kalıplaşmış cümlelerde de *-sa (-se)* ekinde sonra virgül koymak gerekmez. *-sa (-se)* ekiyle biten **Nasıl istersen!** örneğinde olanlar için virgüle gerek olmadığı açıktır. Aslında bu yapıda olanları birer cümle olarak nitelememiz gerekir.

Şart cümlelerinde şart ifade eden bölüm ile onun bütünleyici bölümü birbirleriyle ilgi olup her iki bölüm birlikte bir anlamı tamamlamaktadır. Bu bakımdan Türk Dil Kurumunca 2005, 2012 yıllarında yayımlanmış *Yazım Kılavuzu*’ndaki uyarı yerinde bir tespittir. Başlangıçta doğru bir kararla iki öge arasına virgül konmazken daha sonraki yıllarda *-sa (-se)* şart ekinde sonra virgül konması, Türk Dil Kurumu yayınlarında buna uyulması o tarihten itibaren bir istikrarsızlığın doğmasına sebep olmuştur. 2005, 2012 yılında *Yazım Kılavuzu*’na konan uyarı bu bakımdan isabetli olmuştur. Eli kalem tutanlar, bu tür uyarılara dikkat ederse yazımda, noktalamada, dil bilgisi kurallarının işleminde beklediğimiz, umduğumuz düzen gerçekleşecektir.